

RIGÓ BALÁZS

Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Földi András tanszékvezető egyetemi tanár

II. JAKAB (1685-1688) ÁLLAMELMÉLETE – FEJEDELMI PARAINESIS A SZÁMŰZETÉSBŐL (1692)

Bevezetés és historiográfia

Orániai Vilmos 1688. november 5-i Torbay-nál lezajlott sikeres partraszállása és a kétségbeesett II. Jakab elmenekülése következtében Angliában politikai hatalmi vákuum keletkezett, amelynek nyomán anarchikus állapotok kezdték London utcáit uralni. Jakab szökésével és a hadsereg magas rangú tisztjeinek előzőleg Vilmoshoz való átállásával tulajdonképpen „a felszabadító” ölébe hullt Anglia trónja. Az alkotmányos válságot végül Vilmos és Mária együttes uralkodóként való trónra juttatása oldotta fel.

A *House of Commons* idevágó határozata¹ a következőképpen rekonstruálta az eseményeket: „II. Jakab király a királyság alkotmányának felforgatására törekedett, megsértette a nép és a királya közötti eredeti szerződést, a jezsuiták és más elvetemült személyek tanácsára megszegte az alapvető törvényeket, s a királyságból való távozásával lemondott a trónról, amely ezáltal megüresedett.”²

Jakab uralkodásának és bukásának az angol parlament által megalkotott tömör narratívája tehát parlamenti határozat formáját öltötte. Ezek után nem meglepő, ha a historiográfiát összevetve a kortárs barokk festéssel azt látjuk, hogy a dicsőséges forradalom fényéből, Jakabnak csak az árnyék jutott. Kifejezetten II. Jakab személyéről, valamint uralkodásáról ugyanis viszonylag kevés munka született. Jakab szűk négy évét a restaurációról írott művek utolsó rövid epizódjának vagy a dicsőséges forradalom bevezetésének szentelik a szerzők. Az angol forradalom évszázadáról, az 1603–1714 közötti időszakról azonban szinte felleltározhatatlan, bő három évszázadnyi, könyvtárakra rúgó szakirodalom keletkezett.

Természetesen a vizsgált kor hangsúlyai korszakonként eltérőek, a whig történetírásban 1688–89 a brit világbirodalom születésének dátuma, és ezzel annak a fejlődésnek, a parlamentáris demokráciának, liberalizmusnak a bölcsője, amelyet a későbbi korok saját vívmányait visszavetítve 1689-ben véltek megtalálni. Jakab uralkodása e nézőpontból csak epizód, amelynek okai pedig szinte csak rövidtávú belpolitikai eseményekből álltak. További whig toposz, hogy Jakab katolikus abszolutizmust akart bevezetni, amelynek

¹ House of Commons Journal Volume 10: 28 January 1689 <http://www.british-history.ac.uk/commons-jrnl/vol10/p14#h3-0010> (2018.05.25.)

² Borus 2007. 156-161. o.; Kontler 1997. 148. o.

megakadályozása hagyományosan a dicsőséges forradalom terminusával illetett drámai események révén valósult meg.

A marxista történetírás a dicsőséges forradalommal szemben inkább 1640–1660, azaz főként Cromwell, a polgárháború és az interregnum korszakával foglalkozott, amit könnyen megérthetünk, hiszen az osztályharcos szemléletet, a levellerek mozgalmának felnagyításával erőteljesebben tudták kimutatni. Miközben a marxisták elvetették a whigeknek azt a teleologikus történelemértelmezését, hogy az angol történelem a szabadságjogok kiteljesedése felé haladt, azt egy másikkal, a haladó osztályoknak az osztályharcok révén megvalósuló hatalomra kerülésével cserélték le. Ugyanakkor számos toposzt, pl. a Stuart-abszolutizmus létét, ill. kiépítését, úgyis, mint a polgári társadalom előtti, a feudalizmus utolsó lépcsőfokaként, változatlanul átvették.

A revizionista történetírás alapvetően a whigek nézőpontját vizsgálta felül a múlt század második felében, illetve ért el a meggyökeresedett toposzokon túlmutató eredményeket. Különösen a diplomácia és a kontinens háborúinak szerepét, és a holland belpolitikai eseményeket tárta fel, továbbá erőteljesen árnyalta Jakabnak a katolikus abszolutizmus kiépítése mint végcél felé megtett cselekedeteinek okát és célját, eljutva akár addig az álláspontig is, hogy Jakab valójában csak toleranciát akart biztosítani a katolikusoknak, mindennemű katolikus államvallású abszolutizmus bevezetése nélkül.

Jakab szökése és az ebből következő több mint egy évtizedes száműzetése, ami nélkül Orániai Vilmos legfeljebb véres polgárháború révén szerezhette volna meg a trónt, ha egyáltalán sikerrel jár, még többször okozott kellemetlen történéseket az angol közvéleményben. A skótok felkelését 1689-ben, az íreket pedig a Boyne folyó mellett (1690) Vilmos csak véres csatákban tudta leverni. Jakab nem adta fel, 1692-ben jelentős francia segítséggel tengeri csatát kezdeményezett, amelyet szintén elveszített. Ebben az évben írta meg Intelmeit fiához, Jakabhoz, ha netán fogságba esne vagy meghalna. Az Intelmek négy, eltérő terjedelmű témakört fed le: a bűnbeesés veszélyei,³ a jó uralkodás elvei, a három királyság (angol, skót, ír)⁴ kormányzása és a kormányzat szervezeti felépítése.

Jakab intelme fiához (1692)

Az Intelmek⁵ a klasszikus királytűkrök közé tartozik, szűkebb műfaját tekintve tanító célzatú intelem, fejedelmi *parainesis* a leendő trónörökösnek. A mű kéziratban maradt, nyomtatásban először csak 1816-ban jelent meg a J. S. Clarke [Dicconson (?)] által szerkesztett, „*The Life of James II*” c. műben. Az 1692-es mű, nem keverendő össze az 1703-ban a nyilvánosság számára írt és ki is adott propaganda kiadvánnyal, amely „*A néhai Jakab király intelmei*

³ Elemzésünkben a bűnök ismertetésének terjengős részleteit mint államelméletileg irrelevánsat, figyelmen kívül hagyjuk. A bűnöktől fiát óva, Jakab a vonatkozó hosszú oldalakon valódi megbánást tanúsít.

⁴ Terjedelmi korlátok miatt csak az angol kormányzat ismertetésére van mód.

⁵ Eredeti címe: *The Advice to His Son* vagy másik alakban: *For my Son the Prince of Wales*.

fiához” címet viseli.⁶ Jelen tanulmányunkban csak a korábbi vizsgáljuk meg. Ugyanis a későbbi, hiába készült az 1692-es szöveg szinte kizárólagos felhasználásával, minden valószínűség szerint a nyomdász-szerkesztő műve, amely Jakab özvegyének kérésére a trónkövetelő, azaz Jakab fiának a trónra ültetése érdekében készült propaganda célból.

A patriarchalizmus mint eszmetörténeti háttér

A királytűkrök inkább államelméleti, míg az intelmek inkább pedagógiai eszméket mutatnak. A fejedelmi intelmekben ugyanakkor ez a két műfajt meghatározó jelleg keveredik. Így érdemes megvizsgálni, hogy az uralkodó és az atya sajátosságainak a keveredése, azaz a patriarchális államelmélet esetén a patriarchalizmus legfőbb tézisei mennyiben jelennek meg Jakab intelmeiben. A patriarchális államelmélet és Jakab összekapcsolása abból a tényből adódik, hogy Jakabot a kizárási válság (1679–81) során a parlament határozattal szándékozott kizárni az öröklésből, akár úgy, hogy saját lánya, Mária régenssége mellett jelképesen lépjen csak a trónra, akár úgy, hogy II. Károly után közvetlenül Mária lépjen a trónra. A legitimációs válságot, azaz annak felvetését, hogy jogosult-e a trónra, Jakabnak a *Test Act* (1673) folyamánként nyíltan megvallott katolicizmusa és az ebből fakadó páni félelmek okozták. Jakab jogcímét a trónra, ő és tory követői eszmeileg Sir Robert Filmer *Patriarcha* c., addig csak kéziratban terjedt művének publikálásával (1679–80) kívánták megerősíteni.⁷

Filmer ebben a művében a társadalom mint nagy család felett az uralkodók családfőként gyakorolt politikai hatalma mellett tört lándzsát. A patriarchális államelméletben tehát a családfő és az uralkodó személye és hatalma egybefonódik. Ennek oka az, hogy Ádám nemcsak az első családfő, de egyben az első és egyetlen, ezáltal abszolút hatalmú uralkodó is volt, míg a további uralkodók Ádámnak mind a családfői, mind a politikai hatalmát örökölték. Az elmélet Jakab számára is legfontosabb állítása az öröklés során az elsőszülöttség isteni jellegéből fakadó elvének primátusa és védelme. Az elmélet nem természetjogi alapon, hanem közvetlenül a természeti állapot talaján áll, hiszen Filmer a család ősi, természetes, minden politikai közösséget és hatalmat megelőző voltára alapoz. Elveti a nép szuverenitását és a természetjogi gondolkodás téziseit, nemkülönben az ebből következő szerződéselméletet és a népnek az uralkodóval szembeni jogait is. Tagadja a hatalommegosztást, ugyanis az uralkodó, azaz a végrehajtó hatalom legfőbb akaratát tartja a törvénynek, míg szerinte az a törvény, amelyet a parlament önállóan, előzetes uralkodói javaslat nélkül hoz, csak az uralkodó kegyéből születik, amelyet az uralkodó bármikor visszavonhat. „*A senki sem lehet bíró a saját maga ügyében*” elv alapján tagadja azt is, hogy a népnek joga lenne az uralkodó tetteinek a bírálatára, azaz a vele szembeni ellenállásra. Sőt, a népnek valójában a „*tiszteld atyádat*” bibliai parancsolatból eredően kötelessége az engedelmisség. Filmer azért is retteg a néptől, mert ha a népnek joga lenne az uralkodóval, tulajdonképpen az isteni hatalommal

⁶ A szövegek keletkezési körülményeire, egymás közötti viszonyáról, a szerzőségről, ld. Rigó 2018. Jelen tanulmányban az összes forrásidézetet saját fordításban az 1692-es Intelmekből vettük. Eredeti kiadására és valamennyi idézet forráshelyére ld. Clarke 1816. 619-642. o.

⁷ Borus 2007. 78-108. o.

szembeszállni, akkor a hatalom minden tekintélyét elveszítené, az érzelmek eluralkodnának, és a radikalizálódás következtében Anglia előbb polgárháborúba, majd anarchiába süllyedne. Az uralkodó mindezekből következően kizárólag Isten előtt felel tetteiért, intézményes, azaz ember alkotta korlát nem terheli hatalmát.⁸ A vallás mellett – Várkonyi Gáborral egyetértésben – ki kell emelnünk, hogy „a gondoskodó atya a 16-17. század erkölcsi világképének egyik pillére volt. A család fejének minden tettét ez a gondoskodás kellett, hogy áthassa.”⁹

A patriarchalizmus és az Intelmek egybevetése kapcsán több kérdés adódik. Tanulmányunkban ezek közül a következő háromra keressük a választ. Milyen elveket vesz át Jakab a patriarchalizmusból és ez alapján valóban patriarchális uralkodónak tekinthető-e? Miben nyilvánul meg Jakab patriarchalizmusa? Helytálló-e az, hogy Jakab – amiként a whig és a marxista történetírás is állította, továbbá Filmer leírásának is többnyire megfelelő – francia mintájú katolikus abszolutizmus kiépítésére törekedett?

Az Intelmek és a patriarchalizmus összevetése

Jakab már az Intelmek első mondatában leszögezi, hogy a királyok senki más, kizárólag Isten és önmaguk előtt tartoznak felelősséggel. Az Isten előtti felelősség a műben többször visszatér. „Emlékezz rá mindig, hogy a királyoknak, fejedelmeknek és a világ minden nagyságának egy napon minden tetteikről számot kell adniuk az előtt a nagyszerű bíróság előtt, ahol a cselekedetei alapján mindenki megítéltetik.” Az isteni igazságszolgáltatásra való hivatkozás különösen, Jakab szavaival élve, a hús bűnének nevezett paráznaság, dorbézolás terjengős kifejtése során kerül előtérbe. „Mindenkinek, akinek az a balsors jut, hogy ezek közül a szörnyű bűnök közül bármelyikbe esik, jusson eszébe, és gyakorolja az ő igaz és őszinte megbánását, és ne feledje a büntetést és a balsorsot, amelyet Isten hozott rá ezen a világon, azért, hogy megkímélje attól [ti. a büntetéstől és balsorstól], ami majd csak jön [ti. a másvilágon].” Jakab az uralkodók Isten előtti politikai-jogi felelősségét a műben számos alkalommal általánosítva, valláserkölcsi felelősséggé terjeszti ki. „Mindenképpen tartsd észben, hogy keresztény vagy, és a kötelezettségeket, amelyek a nagy áldásért rád hárulnak, és a viszonzást, amelyben olyan biztos vagy, ha úgy élsz, mint egy [ti. igazi keresztény], és a nyomorult állapotot is, amelyben leszel, ha bűnben halsz meg.”

A fejedelmi *parainesisek*ben az uralkodók felelősségének a kulcspontja a vezérmotívumként szereplő példamutatás. Ennek oka, hogy aki magasabb rangú, attól többet várnak el, valamint az, hogy az elitet a társadalom az utánzás és mintakövetés igénye révén másolja. Jakab is számos helyen hivatkozik erre. „A fejedelmeknek másoknál jobban kell vigyázniuk magukra.” „Emlékezz arra, hogy a kiváló emberektől többet várnak, mint másoktól, az ő példamutatásuk sokat jelent, és követni fogják, akármi is legyen az.” „Istent

⁸ Fimer 1991. 1-34. o.; Kontler 1997. 109-111. o.; Rigó 2017. 66-75. o.

⁹ Várkonyi 2009. 84. o.

örömmel töltötte el, hogy engedte, hogy annak szüless, ami vagy. Mivel minél nagyobb az ember, annál jobban van szem előtt, különösen, ha békét, bőséget és nyugalmat élvez.”

Az Isten előtti felelősség a nyilvánvaló keresztény tanítások mellett azért valósulhat meg, mert az uralkodók hatalma az abszolutizmus tételei és természetesen Filmer szerint is Istentől, és nem a néptől ered, azaz isteni és nem természetjogi alapon áll. *„Vedd figyelembe, hogy azért jöttél a világra, hogy a mindenható Istent szolgálj, és nem csak azért, hogy örömet szerezz magadnak, és azt, hogy a királyok általa uralkodj, és, hogy az ő különleges védelme nélkül semmi sem tud virágozni, amit te magadra vállaltál.”*

Filmer és a patriarchalizmus fő tétele, miszerint az uralkodó országa családfője és atyai hatalommal uralkodik, Jakabnál is megjelenik. E tételből következik a gondoskodásra, a fizikai védelemre, az anyagi biztonság megteremtésére irányuló kötelesség, azonban az atya-uralkodó legfőbb kötelességének, a gondoskodásnak ára az engedelmesség. *„Amiként az alattvalóknak az a kötelességük, hogy hűséges engedelmisséggel tartozzanak királyuknak, és hogy megtartsák az ő törvényeit, ugyanúgy a király, hivatala által, köteles atyai szeretettel és gondoskodással viseltetni feljüket.”* *„Emlékezz, hogy a királynak a népe atyjának kell lennie, és mindnyájuk iránt egy szülő gyöngédségével kell viseltetnie.”* Az idézetekből a patriarchalizmus kiterjesztő értelmezése, tehát az atya, uralkodó, társadalom, család, politikai és családfői hatalom fogalmaknak Filmer által megvalósított összekapcsolása mellett az érzelmek által is megvalósuló uralkodás, a hatalom legitimációjának emocionális megkísérlése, igaz csírájában, de már látható.

Az érzelmek az Intelmekben, azok címzettje révén válnak nyilvánvalóvá. [Az alattvalókból] *„te vagy az első, és én úgy tekintek magamra, mint akinek kötelessége, hogy megadja neked ezeket a soron következő tanácsokat.”* A „te vagy az első” kitételrel ráadásul Jakab és az 1689-ig fennálló angol gyakorlat is ugyanúgy válaszolja meg azt a kérdést, amelyet Filmer nem említ munkájában, nevezetesen azt, hogy kinek van joga a trónhoz, ha az elsőszülött nem fiú, hanem lány. Jakab és a parlament is úgy ítélte meg, hogy Jakab fia Máriát és Annát megelőzve formálhat jogot a trónra. Tehát szigorú értelemben elvetették az elsőszülöttség jogát. A gondot Jakab katolicizmusa és az Intelmek elvi iránymutatása alapján a fiú utód neveltetése révén állandósulni látszó katolikus dinasztiától való félelem jelentette. Kenyonnal egyetértésben hangsúlyoznunk kell, hogy Jakab fiának születéséig, mindennemű félreérthető uralkodói cselekedete ellenére, soha sem vonta kétségbe lánya, Mária jogos igényét a trónra. Sőt, többször biztosította róla Orániai Vilmost, Mária férjét.¹⁰

Megjegyzendő, hogy Jakab a törvénytelen gyermekekben csak gondot látott. Mivel a szeretők és rokonságuk, valamint az önjelölt pártfogóik, a hízelgő miniszterek *„ritkán fontolják meg uruk igazi érdekét, sőt, inkább feláldozzák azt, azért, hogy meggazdagodjanak vagy megmentésük magukat, amikor a parlamentben vagy néhány nagy versenytárrsal szemben, [...] veszély fenyegeti őket.”* A gyermekek, pedig *„akik ezektől a szép hölgyektől származnak, akik sohasem lesznek nyugton, [...] amíg jelentős címeket nem adnak nekik.”* Ráadásul, a nyilvánvaló többletkiadáson túl, az is az államra háruló negatív következmény, hogy a címadományozás *„számos nagyszerű és arra érdemes személyt is [károsít], mivel*

¹⁰ Kenyon 1980. 235. o.; Borus 2007. 138. o.

majdnem elveszi tőlük az előrehaladás reményét, és [azt is,] hogy a számításukat a kormányzatban [ti. az állam szolgálatában] találják meg.”

Jakab katolikus abszolutizmus kiépítésére irányuló kormányzásának whig toposza

A kormányzás elvei az Intelmekben és annak gyakorlata

A patriarchalizmus egyik fő tételéből következően a gondoskodás, a védelem biztosítása elsőrendű uralkodói kötelesség. Jakab nemcsak elismeri ezt a kötelességet, hanem azt is látja, hogy az uralkodó a néppel olyan szoros egymásrautaltságban él, hogy valójában egyik jóléte sem lehet meg a másiké nélkül. *„Semmilyen király sem lehet boldog, anélkül, hogy az alattvalója ne lenne jólétben, és a nép sem élvezheti biztonsággal a saját javait anélkül, hogy a király se lenne jólétben és olyan állapotban, hogy megvédje őket, és hogy biztosítsa a saját jogait.”* A jólét biztosítása, azaz a tulajdon védelme természetesen csak akkor lehetséges, ha az uralkodó előjogait annak védelmére, és nem megzavarására használja fel. *„Ezért őrizd meg az előjogaidat, de ne zavard az alattvalókat tulajdonukban, sem pedig hitükben.”*¹¹

A tulajdon védelme különösen háború során kerül veszélybe. Jakab állandó és fokozódó félelméből fakadóan készült rá. Igaz, hogy került a háborút, de nagyapjával, I. Jakabbal ellentétben, kifejezetten bátor katona volt, az európai hadszíntereken, szárazon és vízen egyaránt, többször harcolt. *„Élj békeességben és nyugalomban minden szomszédoddal, és tudd meg, hogy a királyok és fejedelmek ugyanolyan nagy rablók lehetnek, mint a tolvajok és a kalózkodók, mert igazságtalanul elvesznek bármit tőlük [ti. a szomszédoktól]. És ne ragadd el magad a becsvágytól vagy a hamis dicsőség vágyától a világon, [...] hogy a területeidet jogtalan szerzéssel növeld meg, légy elégedett azzal, ami a te sajátod.”* Jakab a támadó háborút mind az erkölcs, mind a keresztény értékrend alapján elítéli. A védekező háború viszont az uralkodó legfőbb kötelessége, mivel ez a két értékrend *„nem gátolja meg a királyokat és az államokat abban, hogy fegyvert ragadva, és erőszakot erőszakkal megtorolva, megőrizték és megvédjék azt, ami jogszerűen az övék, ezzel maguknak és alattvalóiknak is tartoznak, de szörnyű dolog elkezdni egy igazságtalan háborút.”* Jakabot a szövetségkötésre Orániai Vilmos és XIV. Lajos is hiába próbálta rávenni. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy Jakab ugyan uralkodása kezdetén két felkelést is leverte, azonban éppen katona múltjából fakadóan látta, hogy a helyi milícia még belső felkelés leverésére sem alkalmas, nemhogy hadviselésre. A hivatásos ezredek pedig Anglia területén ritkaságszámba mentek. Jakab is csak a felkelések miatt tudta reguláris seregét 20 ezer főre emelni, így viszont már az abszolutista uralom *sine qua non*-jának számító állandó hadsereg birtokában

¹¹ Jakab alapvetően nem is avatkozott a tulajdoni viszonyokba, ugyanakkor az angol jog szerint bizonyos, főként egyetemi vezetői tisztségek egyben *freehold*nak, tehát egyfajta tulajdonnak is minősültek, így a katolikusok kinevezése révén mások eltávolításával, valóban sérültek a tulajdoni viszonyok. Kenyon 1980. 232-234.o.; Borus 2007. 127-129. o.

erős pozícióból indulhatott uralma biztosítására.¹² „*Soha se legyél számottevő katolikus sereg nélkül, amely nélkül nem lehetsz biztonságban, és akkor a nép megköszöni neked a gondolat szabadságát.*”

Jakab katolikussága és a katolikusokat támogató, a stratégiát mellőző, rövid távú korlátolt taktikázása csak erősítette azt a félelmet, hogy abszolutizmust akar kiépíteni.¹³ Pedig erről szó sem volt. Jakab bukása és az angol nép félelme Jakab kétértelmű és főként akarnok politikájának volt a következménye. A félreértést a katolicizmusnak a francia pápista abszolutizmussal való összemossa okozta.¹⁴ Nem csak az alkotmányos aggályokat nem értette, hiszen ő maga fogadta el az alkotmányos kereteket, hanem azt sem, hogy a vallása a közvetlen életveszély téves képzetét keltette a népben. Jakab még bukása után is azt hitte, hogy a félelem merő politikai csalárdságból fakadó színlelés volt. A pártok, amelyeket a jó király bátorság, ítélőképesség, szellemesség révén irányít és kezel „*annyira ellenségesen viseltettek, hogy azt színlelték, hogy [ki akarják zárni] az öröklésből, valamint, azt, hogy rettegnek attól, hogy a pápaság átveszi a hatalmat.*”

Ezzel szemben Jakab meg volt győződve, hogy ő csak egyenjogúságot és toleranciát biztosít a katolikusoknak, valamint naivan hitte, hogy a tömeges áttérés csak idő kérdése.¹⁵ „*Ezt kedvességgel, iránymutatással, jó példával kell, hogy az emberek megszerezzék, nem pedig félelem útján, és nekem semmi kétségem sincs afelől, hogy ha egyszer a gondolat szabadságát rögzítjük, akkor számos áttérés fog bekövetkezni.*”

A hadsereg és a vallás összefonódása nem véletlen. Jakab uralkodása alatt a konfliktusok azzal kezdődtek, hogy a parlamentben bejelentette, miszerint seregének katolikus tisztjeit nem áll szándékában elbocsátani, sőt diszpenzációs jogára támaszkodva felmentette őket a *Test Act* hatálya alól.¹⁶ „*Annyi katolikus legyen a hadseregben, amennyi csak lehet, anglikán és disszenter néhány.*” Az uralkodónak – általában államéreldekből, ritkán alkalmazva – vitán felül jogában állt egyeseket felmenteni. Jakab azonban a diszpenzációs jogát a katolikus tisztek kinevezése révén tömegesen akarta gyakorolni, ami tulajdonképpen a *Test Act* teljes hatályon kívül helyezésével (szuszpenzáció) ért fel, amihez nem volt joga. Jakab tehát nem érte be a katolikusokat sértő büntető törvények szigorának lazításával, amit még el is fogadtak volna neki.¹⁷ A *Test Act* volt a legfőbb ellensége, de ennek hatálytalanítása egyenlő volt a parlament, az alkotmány és a dzsenti elleni támadással.¹⁸ Mivel Jakab tisztában volt azzal, hogy a rendelet útján biztosított vallási tolerancia a halála után hatályát fogja veszteni, ezért minden erejét egy új, engedelmes parlament összehívásába fektette.

A választások befolyásolására, de a választási szabályokat elismerve és annak esetleges kedvezőtlen eredményét vállalva, a feltétel nélküli engedelmesség elérésére példátlan kampányba fogott. Személyes beszélgetésre (*closetting*) hívott bírakat, képviselőket,

¹² Trevelyan 1938. 55-56. o.

¹³ Vö. Kisteleki 2011. 69-105. o.

¹⁴ Borus 2007. 109-111, 131. o.

¹⁵ Kenyon 1980. 230., 238-239. o.

¹⁶ Borus 2007. 127-130. o.

¹⁷ Még Trevelyan szerint is joga volt ehhez. Trevelyan 1938. 57-67., 73-74.o.

¹⁸ Hill 2002. 234.o.

felméréseket készítettett a választókerületekről stb., ezek az ismeretlen eszközök az angol alkotmányosság és a joguralom határait feszegették.¹⁹ A nyomásgyakorlás célja Jakab álláspontjának a törvényhozás, a bíróságok, a városi testületek kedvező összetétele útján való biztosítása volt, a parlament léte és a törvény, a jog elsőbbsége, a bíróságok, a városi testületek jogköre, a bírói ítéletek ereje azonban nem forgott veszélyben. Jakab meg sem próbálkozott „*a törvény a király akarata*” ill. „*a parlament a király kegyéből ül össze*” filmeri elvek kinyilvánításával. Formai tekintetben az alkotmány talaján maradt, hiszen törvénnyel és parlamenti választás útján akarta keresztülvinni a katolikusok egyenjogúsítását, a bírák és egyéb tisztviselők kinevezéséhez pedig joga volt.²⁰ A diszpenzációs jogát még bírósági ítélet is kimondta (*Godden v. Hales* 1686). Igaz, ugyan, hogy Jakab a szóban forgó bíróság tagjait is megrostálta, de amikor a közvetlenül a bukásához vezető ügyben, a püspökök perének tárgyalása során nem tudott minden bírót befolyásolni, és a püspököket felmentették, akkor is fájdalmasan bár és két bíró elbocsátásával, de tudomásul vette az ítéletet.²¹

A kormányzás intézményrendszere

A kora újkorban az államigazgatás elindult a professzionalizmus felé.²² A kiválasztás követelményei, a hivatásszerű tisztségviselés, a hivatalok egyre inkább elhatárolt hatáskörei, az írásbeliség, az információ szerepe Jakabnál is megjelennek.²³ Természetesen a hivatalviselők között hízelgők is, akik „*soha mást nem néztek, mint saját személyüket*” szép számmal akadtak, akik a kora újkori államelméleti munkák visszatérő káros személyei. Egy olyan gyenge személyiség pedig, mint Jakab, különösen könnyen tudott a csapdájukba esni.²⁴ „*Hogy egyik oldalról ne legyenek a nyakadon hízelgők, sem olyanok, akik csökkentenék a Korona hatalmát és jogát, tedd egyik dolgoddá, hogy ismerjed a kormányzat valódi alkotmányát, hogy magadat, csakúgy, mint a parlamentet is annak valódi keretei között tartsad.*”

Az állam túlzott hatalmával szembeni garanciák a patriarchális gondoskodással és az érzelmi legitimációval jelennek meg a műben. „*Légy nagyon figyelmes arra, hogy senki, aki alattad áll, ne nyomja el a népet, vagy gyötörje őket zaklatással, perekkel vagy nagy munkákkal.*” A kiválasztás pedig „*minden jó embert arra készítet, hogy szeressen téged.*” Természetesen a garanciák is a kora újkori abszolutista jellegű és nem valamiféle proto-modern alkotmányos eszmerendszerben értendők, mivel a legfőbb céljuk, hogy az uralkodó hatalmát a tisztviselői ne sértsék, és valóban csak a legszigorúbb értelemben vett végrehajtásra szorítkozzanak. Sőt, ha a végrehajtás tökéletes, akkor a már meglévő törvények miatt parlamentre sincs szükség. „*Hogy ne legyen szükséged a parlamentre, tegyél meg mindent, ami igazán népszerű, ne hagyd a minisztereket vagy másokat, akik a te fizetésedben*

¹⁹ Kenyon 1980. 236-242. o., Borus 2007. 133.o.

²⁰ Trevelyan 1938. 46.o., Kenyon 1980. 245.o.

²¹ Hill 2002. 237.o. Trevelyan 1938. 90-91. o.

²² Kelemen 2016a. 191-210. o.

²³ Kelemen 2016b 231-253. o.

²⁴ Trevelyan 1938. 61. o.

szolgálnak, legyen akár civil vagy katonai, hogy elnyomják vagy hatalmaskodjanak a társaikon, vagy, hogy hasznot húzzanak a jogaidból vagy abból a hatalomból, amelyet a kezükbe tettél, és hogy ezt meg tudd tenni, ahol azt találod, hogy valamelyikük mulasztást követ el, bocsássad el, és büntessed meg őket, hogy egy gonosz embernek vagy a köztársasági szellemnek a parlamentben ne legyen ürügye, hogy elszakítsa őket tőled, és hogy bármilyen eszközzel meggyengítsék a hatalmadat, és elbátortalanítsák a tisztességes embereket, hogy hűséggel szolgáljanak téged.” Jakab valójában itt nem a parlament létét tagadja, sőt, azt is elismeri, hogy bizonyos esetekben joga van tisztviselők felett felségárulási perekben ítélezni. Amit nehezményez, az a napi pártcsatározások és intrikák (kizárási válság) üzése a parlamentben.

A kora újkorban az uralkodók a megnövekedett bürokrácia és hadsereg miatt állandó pénzhiánnyal küszködtek,²⁵ ám Jakab mindig kínosan figyelt a kincstár ügyeire.²⁶ „A kormányzás és politika során felmerülő lelkiismeretes érvek mellett, [...] Anglia királyának óvatosnak kell lennie, hogy a jövedelmei keretein belül éljen, és ne hagyja, hogy hízelgők vagy gonosz lelkű miniszterek eltérítsék, hogy túllépje a bevételeit, akik [...] olyan tervvel vernék adósságokba, hogy a parlament előtt elárulják.” A bevételeket védendő, fontos tanácsa Jakabnak, hogy a miniszterek a saját hatáskörükben ne szedhessenek adókat. Megtiltja a hivatalok adásvételét, a hivatalokban irattár és a gondos elszámolás követéséhez főkönyv bevezetését szorgalmazza.

A kiválasztás természetesen a kormányzat egyik kulcspontja. A minisztereknek, akik „teljes mértékben neked köszönhetik a miniszterséget és nem pedig másoknak, sem a saját helyezkedésüknek” nemcsak, hogy „jó eszűeknek, és józan ítéletűeknek kell lenniük, de feddhetetlennek és [a keresztény erkölccsel] is jól megerősítettnek, és hogy ez megjelenjen az életvitelükben.” „Hallgass meg mindenkit annyira, hogy jó embernek ismerjenek, és, hogy valóságúen legyél tájékoztatva a teljes igazságról, amelyről mások talán nem akarják, hogy neked informálva kellene lenned.” A professzionalizmus és egyben a túlzott hatalomkoncentráció elkerülését segíti, hogy „a kancellár ne legyen jogász, nemesember vagy püspök.”

Jakab még a bukása után is, konokul javasolta a katolikusok pozíciókba ültetését. „A Kincstár öt biztosa közül három legyen anglikán, egy katolikus és egy disszenter. [...] A miniszterek közül az egyik legyen katolikus, a másik protestáns, a hadügyminiszter katolikus, a tengerészeti protestáns. [...] Hadsereg, udvartartás, hálószoba [Bed Chamber] szolgálói [közül] a legtöbb katolikus [legyen].”

Következtetések

Jakab *Intelmét* láthatóan áthatja a patriarchalizmus, azonban a *Patriarcha* és az *Intelmek* írása között eltelt több évtized és a sajátos angol alkotmány módosították Jakab nézeteit Filmeréhez

²⁵ Sashalmi 2015. 198-203. o.

²⁶ Kenyon 1980. 240. o., Borus 2007. 109. o.

képest. Filmer az abszolutista eszmerendszer kezdetén írt, míg Jakab már annak kiforrott állapota idején. Így gondolatait tekintve csak korlátozott mértékben tekinthető patriarchális uralkodónak, azonban ami uralkodása során a család szerepét, a családtagjaihoz, barátaihoz való ragaszkodását illeti,²⁷ a leginkább patriarchális uralkodó a Stuartok közül. Azt a sommás whig vádat azonban, hogy Jakab katolikus abszolutizmusra törekedett volna, el kell vetnünk. A kortárs abszolutista repertoárból számos jellegalkotó elemet meg sem próbált bevezetni (parlament nélküli kormányzás, felhatalmazás nélküli adószedés, kiváltságok felszámolása), vagy merőben más célból hozott létre intézményeket (állandó hadsereg), és a katolikusok előtérbe helyezése is azért történt, hogy az elnyomatásuk megszűnjön. Erőszakos térítésre sem került sor. Azt viszont el kell ismerni, hogy Jakab katolikusokat támogató cselekedetei félreérthetőek voltak, ráadásul a nép félelmét sem vette figyelembe. Lényegében e két körülmény együttesen vezetett bukásához, amelynek okait, az *Intelmekből* is kiolvashatóan, nem értette meg.

Felhasznált irodalom

Borus György: Az angol-holland forradalom háttere (1660-1690). Bp. 2007.

Ch. Hill: The Century of Revolution 1603–1714. London – New York 2002

J. S. Clarke: The Life of James II. London 1816.

S. R. Filmer: Patriarcha and Other Writings. (ed. J. P. Sommerville) Cambridge 1991.

J. P. Kenyon: Stuart England. London 1980.

Kelemen Miklós (2016a): Kormányzás és közigazgatás – a közigazgatás történeti kialakulása, fogalma. In: Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet. Bp. 2016³

Kelemen Miklós (2016b): Az igazgatás személyi állománya és a közzolgálati jog történeti fejlődése. uo.

Kisteleki Károly: Az abszolút monarchia teoretikus gyökerei. In: Képes György (szerk.): Az abszolút monarchia. Bp. 2011.

Kontler László: Az állam rejtelmek. Bp. 1997.

Rigó Balázs: Sir Robert Filmer patriarchális államelméletének gyökerei a kora újkori eszmeáramlatok tükrében. *Jogtudományi Közöny* 72. évf. 2017/2. 66-75. o.

Rigó Balázs: II. Jakab (1685–1688) két intelme fiához (1692, 1703) – Forrásközlemény [ford. Rigó Balázs]. Themis 2018. június.

https://www.ajk.elte.hu/media/cf/3e/9d2b86a14df0de8223223358be869b15481d14f8b9652ff725ea5143812d/Themis_2018_jun.pdf

Sashalmi Endre: Az emberi testtől az óraműig. Pécs 2015.

²⁷ Ez még akkor is igaz, ha lányait, azok Orániai Vilmoshoz való átállása és fia jogigényének tagadása, Jakab árulásuk miatt kitagadta. Kenyon 1980. 232., 250. o.; Borus 2007. 155-156. o.

G. M. Trevelyan: *The English Revolution 1688-89*. London 1938.

Várkonyi Gábor: *Az atyák hatalma*. In: *úó: Ünnepek és hétköznapok*. Bp. 2009.

JAMES II'S THEORY OF THE STATE – A PARAINESIS FROM THE EXILE (1692)

This article compares the arguments of Sir Robert Filmer's *Patriarcha* and James II's mirrors of the princes, the 'Advice to His Son' (1692). According to this comparison the author examines whether James is considered to be a patriarchal monarch and then on what extent. The statements in both of the works shows us that James was the most patriarchal monarch of the Stuarts, though he did not follow all the advices and did not resemble to all the traits of a Filmerian monarch having absolute power. Furthermore, the essay analyzes the whig myth that James intended to establish a French type Catholic absolutism. The author gets to the same conclusion as the revisionist historians. Namely, that James did not intend to settle up arbitrary power, and he remained on the grounds of formal constitutionalism though with having several ambiguous acts he made a great fear in the public mood that led to his downfall.